

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
«БЮДЖЕТ ПІДПРИЄМСТВА»**

Досліджено та систематизовано підходи до трактування поняття «бюджет» як головного елементу системи управління та економічного розвитку підприємства. Визначено основне призначення бюджету, розглянуто побудову системи бюджетів підприємства за рівнями підпорядкування.

Explored and approaches are systematized to interpretation of concept «budget» as a staple of the control and economic development of enterprise system. Certainly basic setting of budget, the construction of the system of budgets of enterprise is considered after the levels of submission.

Ключові слова: бюджет, бюджетування, загальний бюджет, операційні бюджети, фінансові бюджети.

Актуальність дослідження. Досвід функціонування промислових підприємств України в умовах ринку свідчить про підвищення ефективності виробництва при впровадженні нових форм планування діяльності суб'єктів господарювання. Сучасне планування має орієнтуватись на ринкову кон'юнктуру, враховувати ймовірність настання певних подій і одночасно розробляти моделі поведінки підприємства в умовах зміни матеріальних, трудових та фінансових ресурсів.

Багато керівників виробничих структур вже оцінили переваги застосування в діяльності такого досить розповсюдженого в економічно розвинених країнах способу планування, як бюджетування, яке, хоча й не являється універсальним засобом уникнення кризових ситуацій, але надає реальну можливість підприємствам зорієнтуватись у мінливому ринковому середовищі та своєчасно прийняти потрібні управлінські рішення щодо подолання проблем, що виникають. У процесі впровадження цієї порівняно нової для вітчизняних підприємств технології науковцями проводиться багато теоретичних досліджень щодо визначення важливих аспектів такого явища.

Популярність бюджетного управління полягає у тому, що цей інструмент дозволяє делегувати повноваження від керівництва до управлінців «на місцях» та, водночас, зберігає необхідний рівень контролю, що дозволяє перейти від управління «по факту» до планового ведення бізнесу. Не дивно, що кількість підприємств, які намагаються впровадити цей інструмент управління фінансами в практику діяльності, неухильно зростає.

Бюджетування допомагає оптимізувати ресурсні потоки, забезпечити економію, удосконалити управління грошовими ресурсами, зміцнити фінансову дисципліну, підвищити рівень інвестиційної привабливості й конкурентоспроможності підприємства та викликає неабияке зацікавлення не лише у науковців та дослідників, а й у менеджерів, фахівців відповідного спрямування, підприємців тощо. Тому подальше вивчення даного питання є досить цікавим і перспективним. Окремої уваги заслуговує дослідження визначення поняття «бюджет» на рівні суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переважна більшість праць з даної проблематики належить зарубіжним фахівцям з фінансового менеджменту та питань фінансового планування, серед яких слід відмітити таких авторів, як Дафт Р.Л., Майер Є., Міддлтон Д., Шим Д. К., Сігел Дж. Г., Добровольський Є., Кармінський О.М., Карпов Т.П., Неміровський І.Б., Самочкін В.Н., Хруцький В.Є. тощо.

Певні напрацювання, пов'язані з визначенням бюджету як важливого елементу системи управління підприємством та з теоретико-методологічними аспектами впровадження бюджетування в діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання висвітлені в працях українських науковців (у більшості це публікації в періодичних виданнях), незважаючи на порівняну новизну даного процесу для національної економіки. У зв'язку з цим слід відмітити таких авторів як Атамас П.Й., Бланк І.О., Голов С.Ф., Ковтун С., Корецький М.Х., Косарев О.Й., Крайник О.П., Терещенко О.О. та інших.

Однак, цілу низку теоретичних, методичних і практичних проблем бюджетування ще не розроблено, зокрема це стосується і систематизації визначення поняття «бюджет підприємства» за окремими концептуальними підходами.

Мета статті: дослідити та систематизувати підходи до трактування поняття «бюджет» як головного елементу системи управління та економічного розвитку підприємства, визначити основне призначення бюджету, розглянути побудову системи бюджетів підприємства за рівнями підпорядкування.

Виклад основного матеріалу. Бюджетуванням прийнято називати процес складання бюджетів підприємства, в результаті якого відбувається об'єднання та координація планування, обліку, аналізу, управління діяльністю підприємств з метою забезпечення найоптимальніших фінансових результатів, а також контролю за його виробничою та фінансово-господарською діяльністю. Бюджет є найбільш розповсюдженим компонентом планування і головним управлінським інструментом. Багато науковців намагаються надати стисле та обґрунтоване визначення цього поняття.

За часів адміністративно-командної системи поняття «бюджет» асоціювалось з державним бюджетом як головним фінансовим планом країни. На сьогодні існує інша точка зору на дане питання, з

якою неможливо не погодитися. Сучасне управління підприємством розглядає це поняття не на рівні держави.

Так, колектив авторів на чолі із Загороднім А.Г. визначають бюджет як «...кошторис прибутків і видатків держави, підприємства на певний період, сума прибутків окремої особи або родини на певний час» [1, с.58], що підтверджує правомірність застосування терміну «бюджет» на мікрорівні. Такий підхід до визначення проблеми підтримують Алексєєва М.М., Семенов В.М., Поддєрьогін А.М., Довбня С.Б., Бень Т.К., та інші.

Використання категорії державних фінансів, а саме бюджету, на рівні мікроекономіки пов'язано з тим, що такий спосіб моделювання цілей та їх координації з фінансовими ресурсами та економічними можливостями підприємства створює умови для досягнення найбільш оптимальних результатів його діяльності, особливо при наявності розгалуженої фінансової структури або багатьох видів бізнесу.

У світі сучасної економічної думки існує багато визначень поняття «бюджет», дослідження яких дозволило нам систематизувати трактування поняття «бюджет підприємства» за певними підходами до розкриття змісту цього терміну.

Більшість економістів пов'язують «бюджет підприємства» з управлінням суб'єктом господарювання та трактують його як кількісний план, який є набором взаємопов'язаних показників, що відображають його діяльність.

Ричард Л.Дафт вважає, що бюджет – це план кожного підприємства, який характеризує його кількісну сторону [2, с.636]. З ним погоджується і Карпов Т.П., який доповнює вищезначене твердженням, що бюджет є засобом контролю за виконанням планів та методом регулювання [3, с.241].

Викладений вище підхід до трактування терміну «бюджет» також підтримують Закарян І., колективи авторів на чолі з Ананькиною Є.А., Панковим В.А., Голов С.Ф., Немировський І.Б., Старожукова І.А. та ін. Однак на нашу думку, таке визначення є дещо однобоким та не дає чіткого уявлення про сутність бюджету підприємства, оскільки немає обґрунтованого пояснення, у якій саме формі виражена кількісна сторона (натуральній чи грошовій), відповідно, відсутня якісна сторона діяльності підприємства.

Появляє цей аспект Кармінський А.М., який визначає бюджет як «...план, виражений у натуральному і грошовому виразах, який являє собою інструмент для управління доходами, видатками і ліквідністю підприємства та його підрозділів» [4, с.147].

Великої уваги заслуговує визначення, надане В. М. Семеновим, який наголошує: «...сутність бюджетного методу планування та управління підприємством проявляється в балансуванні доходів і видатків» [5, с.234]. При цьому він акцентує увагу на те, що бюджетний метод — це система не тільки технічних прийомів обробки та використання економічної інформації, а й взаємовідносин людей. У даному визначенні В. М. Семенов намагається охарактеризувати бюджет не тільки кількісно, а й якісно, таким чином поєднуючи обидва розглянуті аспекти.

Підсумовуючи розглянуті вище трактування терміну «бюджет» доцільно об'єднати їх у загальну групу, щодо якої застосовано концептуальний підхід, який характеризує бюджет підприємства як кількісне вираження плану.

Інший підхід до визначення бюджету підприємства спостерігаємо у авторів, які визначають бюджет як плановий документ (фінансовий план, поточний план).

На думку Харко А.Ю., бюджет являє собою плановий документ, що відображає у вартісних показниках майбутні господарські операції та фінансові результати, пов'язані з їх реалізацією [6, с.87].

Більш конкретно до визначення бюджету підприємства підходить С. Білобловський. З його точки зору «бюджет – це фінансовий план, що охоплює всі сторони діяльності організації, що дозволяє зіставляти всі понесені витрати й отримані результати у фінансових термінах на майбутній період у цілому і по окремих періодах [7, с.20]. Такий підхід до визначення бюджету підприємства ширше розкриває поняття бюджету як важливого елементу фінансового планування, розкриває його якісну сторону, яка проявляється у зіставленні понесених витрат і одержаних результатів, але не визначає, яким чином досягається фінансовий результат його діяльності.

До науковців, які додержуються подібного підходу до визначення терміну «бюджет підприємства» слід віднести Миддлтона Д., Шима Д.К., Сигела Д.Г., Косарева О.Й., Волик В.М. Хруцького, В.С., Гамаюнова В.В., Ковтун С., колектив авторів на чолі з Добровольським Є. та інших.

Ще один концептуальний підхід до трактування поняття «бюджет» полягає у ототожненні його з кошторисом. Так, Ф.Вілла висловлює своє бачення бюджету як «...попереднього кошторису, який перед початком планового періоду дає інформацію про очікувані надходження і видатки, рух капіталу та всі результати ділової активності підприємства» [8, с. 67].

Колектив авторів на чолі з Корецьким М.Х. у посібнику «Управлінський облік» також розглядають бюджет як кошторис, водночас визначаючи його як «...фінансовий документ, створений до виконання передбачуваних дій» [9, с.212].

Швайка Л.А. вважає бюджет як кошторис, в якому відбувається поєднання «...доходів і видатків всіх господарських підрозділів підприємства, його функціональних служб і організацій» [10, с.210].

На нашу думку, цей підхід не є достатньо коректним у плані термінології, оскільки кошторис – це

перелік витрат на реалізацію конкретних проектів, виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг тощо, а вищевказані автори розглядають його дохідну частину, наявність якої більш притаманна саме фінансовим планам.

Окремо слід розглянути концептуальний підхід, який визначає бюджет як систему управління підприємством. До представників даного підходу належить Самочкин В.Н. За його визначенням бюджет підприємства є «...цілісною науково обгрунтованою системою збору, аналізу й обробки інформації, отриманої із внутрішнього і зовнішнього середовища, виконання розрахунків основних та допоміжних показників економічного стану підприємства і контролю за їх виконанням на основі економіко-математичних моделей і технологій на всіх етапах реалізації бюджету» [11, с.5]. Вищевикладене трактування бюджету як системи управління підприємством визначає його як сукупність планування, аналізу та контролю за діяльністю підприємства на всіх етапах його функціонування протягом бюджетного періоду, що, з нашої точки зору, є обгрунтованим та доцільним.

Інше визначення бюджету як системи надають Полянська А.С., Миронова І.В., які розглядають бюджет «...як систему організаційної взаємодії центрів планування, центрів фінансової відповідальності та центрів затрат, що характеризують окремі бізнес-процеси та формують завдання для виконання складених процесів [12, с.166]. На нашу думку, таке визначення не в повній мірі розкриває сутність бюджету як системи управління підприємством, оскільки авторами акцентовано увагу лише організаційний аспект діяльності суб'єкту господарювання, не враховуючи інших складових системи управління, таких як аналіз та контроль за діяльністю підприємства.

За результатами проведеного дослідження змістово-сутнісної характеристики поняття «бюджет підприємства» нами виділено чотири різноваріантні концептуальні підходи до трактування даного поняття, які відображають бюджет:

- 1) за першим підходом як кількісне вираження плану;
- 2) за другим підходом як плановий документ (фінансовий план, поточний план);
- 3) за третім підходом як кошторис;
- 4) за четвертим підходом як систему управління підприємством.

Слід зауважити, що виділені нами підходи мають конкретні позитиви формулювання поняття «бюджет підприємства», а отже мають право на існування. Вони є достатньо важливими як у теоретичному, так і у практичному сенсі, що пояснюється значущістю процесу їх систематизації з метою кращого розуміння предмету дослідження.

Тому нами було здійснено узагальнення виокремлених певних рис бюджету за кожним із названих нами підходів і запропоновано таке визначення даної економічної категорії: «Бюджет – це складна збалансована система взаємозумовлених кількісних та якісних показників економічного стану підприємства, аналізу і контролю за їх виконанням на всіх етапах реалізації бюджету, що детально охоплює усі сторони його діяльності, вичерпно характеризує очікувані витрати та джерела їх покриття, а також фінансові результати та перспективи розвитку підприємства і його структурних підрозділів у майбутній період часу, та відображена у вигляді фінансового плану встановленого формату».

Такий підхід до визначення бюджету підприємства, на наш погляд, уможливує розкриття внутрішнього змісту бюджету і характеризує його як інструмент гнучкого управління підприємством, що забезпечує ефективну діяльність суб'єкта господарювання.

Призначення бюджету в діяльності суб'єктів господарювання полягає у тому, що він:

- 1) складається для підприємств, їх структурних підрозділів або напрямів діяльності (бізнесів);
- 2) направлений на втілення певної стратегії підприємства, слугує її досягненню та не повинен їй суперечити;
- 3) забезпечує організацію та планування фінансових потоків, активів та зобов'язань підприємства;
- 4) мотивує працівників підприємства, які приймали участь у розробленні бюджетів і зацікавлені в досягненні встановлених показників, на досягнення окресленої мети;
- 5) уможливує уникнення анархії, узгоджує дії та інтереси різних учасників бюджетного процесу;
- 6) змушує менеджерів кількісно обгрунтовувати їхні плани і дає змогу усвідомити витрати, пов'язані з їх виконанням;
- 7) дає змогу порівняти витрати і вигоди альтернативних напрямів дій, визначити найефективніший спосіб використання ресурсів;
- 8) слугує своєрідною базою для оцінки діяльності менеджерів, оскільки відображає майбутні операції підприємства;
- 9) постійно переглядається та коригується залежно від зміни факторів макро- та мікросередовища та результатів його виконання за попередній період;
- 10) як джерело порівняння фактичних результатів із запланованими дає змогу визначити ефективність і результативність виробничої та фінансово-господарської діяльності підприємства тощо.

Для більш повного розкриття сутності бюджету як управлінського інструменту доцільно розглянути систему бюджетів підприємства за рівнями управління (підпорядкування), «верхівкою» якої є загальний бюджет підприємства.

Загальний бюджет суб'єкта господарювання – це скоординований по всіх підрозділах або за функціональним призначенням план роботи підприємства в цілому, що базується на даних окремих бюджетів і забезпечує користувачів інформацією для прийняття і контролю управлінських рішень щодо фінансового планування. За економічною термінологією він носить також назву консолідований (зведений) та складається на основі даних операційних та фінансового бюджетів.

Базовою ланкою бюджетування на підприємстві є операційні бюджети, які трансформують та формалізують кількісні показники у вартісні й характеризують перспективні надходження і використання фінансових ресурсів підприємства. Основна частина операційних бюджетів прямо чи опосередковано впливає на кінцеві показники, й, перш за все, показники доходів, витрат та ефективності діяльності на кожному етапі фінансово-господарських процесів і структурних підрозділів підприємства.

На підставі операційних бюджетів розробляються основні та фінансові бюджети, в яких відображується і формалізується вплив прийнятих рішень у виробничій, комерційній, інвестиційній діяльності підприємства на його активи, фінансові ресурси й фінансову стійкість протягом бюджетного періоду [13].

Розробка бюджетів забезпечує періодичне планування операцій підприємства, дає змогу передбачати майбутні проблеми і визначати найкращий спосіб удосконалення стратегічної мети.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило систематизувати та виокремити основні концептуальні підходи до визначення поняття «бюджет підприємства», що відображають різнобічний характер трактування цього терміну: бюджет як кількісне вираження плану; бюджет як плановий документ (фінансовий план, поточний план); бюджет як кошторис; бюджет як система управління підприємством.

Бюджети складаються для підприємств, їх структурних підрозділів або напрямів діяльності (бізнесів) та містять інформацію, необхідну для прийняття управлінських рішень з метою підвищення ефективності діяльності підприємства, оцінки діяльності менеджерів усіх рівнів, забезпечення ефективного використання фінансових, трудових, матеріальних та інших ресурсів.

Впровадження бюджетування суттєво підвищує ефективність діяльності вітчизняних підприємств за рахунок оптимізації доходів і витрат, раціонального використання фінансових ресурсів, виявлення прихованих резервів, стимулювання людського чиннику, підвищення рівня інвестиційної привабливості й конкурентоспроможності через підвищення керованості та пристосовуваності підприємства до змін зовнішнього середовища тощо.

Література

1. Загородній А. Г., Вознюк А.Г., Смовженко Т.С. Фінансовий словник. – К.: Т-во «Знання», КОО, 1992. – 414 с.
2. Дафт Р. Л. Менеджмент: Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2002. – 829 с.
3. Карпов Т.П. Управленческий учет: Учебник. – М.: ЮНИТИ, 2001. – 350 с.
4. Контроллинг в бизнесе. Методологические и практические основы построения контроллинга в организациях / А. М. Карминский, Н. И. Оленев, А. Г. Примак, С. Г. Фалько. – 2-е изд. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 256 с.
5. Семенов В. М. Экономика предприятия: Учебник.— М.: Центр экономики и маркетинга, 1998. – 312 с.
6. Харко А.Ю. Бюджетування у процесі управління фінансовою діяльністю підприємства // Фінанси України. – 2001. – № 9. – С. 82-91.
7. Білобловський С. Складові елементи процесу бюджетування // Економіка, фінанси, право. – 2003. – № 8. – С. 20.
8. Villa F. Elementi di Amministrazione e Contabilita. 3. Aufl. – Pavia, 1857. – S. 67.
9. Корецький М.Х., Даций Н.В., Пельтек Л.В. Управлінський облік: Навч. посібник – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 296 с.
10. Швайка Л.А. Планування діяльності підприємства: навчальний посібник. – Львів: «Новий Світ – 2000», 2003. – 268 с.
11. Самочкин В. Н. Гибкое развитие предприятия: Анализ и планирование. – 2-е изд. – М.: Дело, 2000. – 376 с.
12. Полянська А.С., Миронова І.В. Забезпечення ефективності роботи малих підприємств на основі застосування системи гнучкого бюджетування в сучасних умовах господарювання // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії: Економічні науки. – 2008. – № 3, Ч. 2. – С. 161 – 169.
13. Онищенко С.В. Бюджетування в системі фінансового управління підприємством: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.04.01 / Київський національний економічний ун-т. – К., 2003. – 19 с.

Надійшла 16.11.2009